

FARS DİLİNDƏ VASİTƏLİ VƏ VASİTƏSİZ TAMAMLIQ BARƏDƏ

Giriş. Fars dilində cümləni təşkil edən söz və söz birləşmələri “اعضای جمله” yəni cümlə üzvləri adı altında təqdim olunur. Cümlə üzvləri “ارکان جمله” baş üzvlər və “اجزای جمله” ikinci dərəcəli üzvlər olmaqla iki qrupa bölünür. Cümlələrin əsas strukturunu formalaşdıran, cümlədən çıxarılması və ixtisarı heç cür mümkün olmayan, hər hansı bir ixtisar halında cümlənin strukturunun pozulması və qrammatik uyğunsuzluğa gətirib çıxarması ilə seçilən üzvlərlə yanaşı, bəzi cümlə ünsürlərinin cümlədən çıxarılması da heç bir problemə yol açmır. Bu tip üzvlərə ikinci dərəcəli üzvlər deyilir. Bu üzvlərdən biri də tamamlıq “متمم (مفعول)” adlanır. Fars dilində tamamlıqlar مفعول بی واسطه / متمم (vasitəsiz tamamlıq) və مفعول با واسطه (vasitəli tamamlıq) olmaqla iki cür təsnif olunur.

Əsas hissə. Cümlələrdə feilin təsir göstərdiyi əşyanı və ya şəxsi təmin edə bilən cümlə üzvünə tamamlıq deyilir. Tamamlıq təsir bacarığı feillər əsasında qurulmuş cümlələrdə mübtədanın icra etdiyi hərəkətdən təsirlənən bir cümlə üzvüdür. Fars dilində tamamlıqlar مفعول بی واسطه / متمم (vasitəsiz tamamlıq) və مفعول با واسطه (vasitəli tamamlıq) olmaqla iki cür təsnif olunur. Bu növlərdən birincisi “مفعول بی واسطه” təsir bacarığı olan feillərin mənalarını heç bir ədat və ya qoşmalara ehtiyac duymadan tamamlayır və ancaq təsirli feillərlə qurulan cümlələrdə istifadə oluna bilər.

Məlum olduğu kim feillərin bir qismi təsirli, bəziləri isə təsirsizdir. Yəni bir qism feillər “etmək” məhfumunu, digər bir qism isə “olmaq” mənasını olan hərəkətləri ifadə edir. Təsirli feillər mübtədanı aşaraq başqa obyektlərə istiqamətlənməklə onları təsirləndirə bilər. “Təsirlilik” və ya “təsir” kateqoriyası daşıyan tamamlığın olduğu hər cümlədə bir təsir mühiti mövcuddur. Bu təsir “tamamlıq”ın vasitəçiliyi ilə ifadə olunur. Təsirli feillər təsirləndirə biləcəkləri bir obyekt tələb edirlər. Məhz bu təsirlənən cümlə üzvü tamamlıq hesab olunur. “Olmaq” məhfumu ifadə edən feillərin hərəkəti isə mübtədaya yönəlir və tamamlıqda sona çatmış hesab olunur. Təsirli və icbar feillər əsasında qurulan cümlələrin predikatı həmişə tamamlıq tələb etmək məcburiyyətindədir. Bu cümlələrdə tamamlıq mənanı tamamlamaq baxımından son dərəcə əhəmiyyətli bir cümlə üzvü hesab olunur. Bu cür cümlələrdə tamamlıq olmadığı halda, məna yarımçıq və əksik formada qalır. Bu halda cümlə təşkil oluna bilmir.

Cümlənin əsas üzvləri sırasında yer alan tamamlıq təsirli feillərlə qurulan cümlələrdə mübtədanın etdiyi hərəkətdən birbaşa təsirlənən bir üzv hesab olunur. Bu üzvlərin olduğu cümlələrdə ciddi şəkildə təsir halı tədqiqi mövzu hesab olunur. Burada mövzu təsiredici tamamlıq vasitəsi ilə ifadə edilir. Təsirli feillərin mənalarını ədat və ya qoşmalara ehtiyac duymadan tamamlayan və tamamlıq olaraq adlandırılan bu üzvlər yalnız təsirli feillərin yer aldığı cümlələrdə istifadə oluna bilərlər. İsmi cümlələrdə tamamlığın yer alması halı mümkün deyil.

Fars dilində tamamlığın varlığını ifadə etmək üçün obyekt hesab olunan sözün sonunda “حرف نشانه” [hərf-e neşane] adlanan və sonunda olduğu sözlərlə müəyyənlik mahiyyəti qazandıran bir “ر” [ra] son qoşması gəlir. Başqa bir sözlə fars dilindəki “ra”lı tamamlıqlar Azərbaycan dilindəki vasitəli tamamlığı, “ra”sız lən isə vasitəsiz tamamlığı heç bir işarə olmadan ifadə edirlər [1, s. 363].

- اسب را به درخت سیب بیست و برگشت (Atı alma ağacına bağladı və qayıtdı)
- او را از چشم من پنهان می کرد (Onu mənim gözümdən gizlədirdi)
- دستش را به طرف تاریکی دراز کرد (Əlini qaranlıq tərəfə uzatdı)
- کتابش را چسبیده بود توی بغلش (Kitabı qoltuğuna yapışdırmışdı)
- تحصیلات ابتدایی را به پایان رساند (İbtidai təhsilini başa vurdu)

Fars dilində naqis feillərin tamamlıqları da mövcuddur. Bu tip tamamlığa “مکمل” [mökəmməl] və ya “متمم فعل ناقص” [mətəmmə-fel-e naqəs] deyilir. Təsirli və məna baxımından naqis feil hesab olunan feillərlə qurulan cümlələrdə feilərsiz tamamlıq tələb etsə də, mənaları tamamlanmadığı üçün tamamlayıcı üzv rolunda oyanayan “مکمل”ə ehtiyac duyurlar. Fars dilində bir qism feillər adətən ikinci tamamlığa ehtiyac duyur. Bunlardan, پنداشت [pəndəştən], دانستن [danəstən], خواندن [xəndən], نشان کردن [neşən kərdən], نامیدن [namidən], شناختن [şənaxtən], دادن [dadən], تصور کردن [tesəvvor kərdən] və s. [1, s. 364].

Ancaq burada bir qismi sıralanan və tək bir tamamlıq qəbul etdikləri zaman mənaları tamamlanmadığı üçün məna baxımından naqis feil adlandırılan bu feillər həmişə ikinci bir tamamlığa ehtiyac duymurlar, çox vaxt tam feil şəklində istifadə olunaraq, bir tamamlıqla kifayətlənirlər.

- مردی که خود را عاقل می پنداشت از آنجا می گشت (Özünü ağıllı hesab edən bir adam oradan keçirdi)
- این نوع اخیر را شعر حماسی می نامند (Bu axırıncı növü qəhrəmanlıq şeiri adlandırırlar)
- این کتاب ضخیمی را که میبینی به من بده (Bu gördüyün qalın kitabı mənə ver)
- در آن دوره ها خود را خوشبخت می دانست (O zamanlar özünü xoşbəxt hesab edərdi)

[4, s. 141]

Müasir fars dilində istifadə olunan vasitəsiz tamamlıqları cümlənin ikinci dərəcəli üzvü kimi iki qrupa bölmək olar:

1. Mənaca müəyyən olan vasitəsiz tamamlıqlar
2. Mənaca qeyri-müəyyən olan vasitəsiz tamamlıqlar

Məlum olduğu kimi mənaca müəyyən olan vasitəsiz tamamlıq həmişə “ز” son qoşması qəbul edir. “ز” son qoşmasına “علامت مفعول صریح” və ya “علامات متمم بی واسطه” deyilir. Məsələn:

- پسری بود که از توجه همه ی حاضرین را به خود جذب می کرد
(Bütün iştirakçıların diqqətini cəlb edən bir oğlan idi)

Bu cümlədə “توجه همه ی حاضرین” vasitəsiz tamamlıqdır və mənacaq konkret və müəyyən olduğu üçün “ز” son qoşması ilə işlədilmişdir. Vasitəsiz tamamlıq rolunda çıxış edən söz mənaca müəyyən və konkret olmadığı təqdirdə isə bir qayda olaraq “ز”sız istifadə olunur. Məsələn:

- خیلی عجله داشت که کسی زودتر از او ترفیع نگیرد

(Heç kimin ondan əvvəl yüksəlməməsi üçün çox tələsirdi)

Bu cümlədəki “ترفیع” qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıqdır. Müəyyən vasitəsiz tamamlıqlar leksikləşmiş (sözləşmiş) izafət birləşmələri ilə də ifadə oluna bilərlər. Qeyri-müəyyən vasitəli tamamlıqlar isə müəyyən bir qrammatik vasitə ilə cümlənin xəbərinə tabe olur [2, s. 156].

Vasitəli tamamlıq feillərin mənalarını tamamlamaq məqsədi ilə qoşma və ya ədat vasitəsi ilə feilə bağlanan üzvlərdir. Bu üzvlər köməkçi/ ikinci dərəcəli üzv olduqları üçün cümlədə həmişə mövcud olması zəruri deyil. Vasitəli tamamlıqlar bilavasitə bir cümlə daxilində daha geniş mənaları ifadə etmək üçün, daha çox ifadə və mənə əlaqəsi yaratmaq üçün istifadə olunurlar. Tamamlığın bu növü fars dilinə aid nəzəri əsərlərdə adətən “متمم با واسطه” və ya “مفعول با واسطه” adları ilə təqdim olunurlar. Onlar adətən cümlə daxilində daha geniş və tamamlayıcı mənalar ifadə etmək, daha çox nəzəri cəlb edəcək ifadələri təmin etmək məqsədi ilə istifadə olunurlar [1, s. 366].

- دو ماه بعد از همسر خود جدا شد و به تهران بازگشت
(İki ay sonra öz yoldaşından ayrıldı və Tehrana qayıtdı)
- قطار در ایستگاهی توقف کرده بود
(Qatar bir stansiyada dayanmışdı)
- مرد کیف پولش را در ایستگاه گم کرده بود
(Kişi pul kisəsni stansiyada itirmişdi)
- مردم با سوزن بر بازو و دست خود نقش هایی را رسم می کردند
(İnsanlar iynə ilə əl və qollarına rəsmlər çəkirdirdilər)
- پهلوانی رفت و خرس را از چنگ اژدها نجات داد
(Bir pəhləvan getdi və ayını əjdahanın caynağından xilas etdi)

Əvəzlilərin də tamamlıq rolunda çıxışı mümkündür. İşarə əvəzliləri (vasitəli tamamlıq) Məsələn:

- میوه ها را خورده اند و از آنها چیزی باقی نمانده است

(Meyvələri yeyiblər və onlardan heçnə qalmayıb)

- ما درویشم به همین قناعت می کنیم

(Biz dərvişik və buna pərhizkarlıq edirik) [1, s.126]

Sual əvəzliləri (vasitəsiz tamamlıq)

- از شهر های ایران کدام را دوست دارید ؟

(İranda şəhərlərindən hansını sevirsiniz?)

- نمی دانم کدام را می خواهند ؟

(Bilmirəm hansını istəyirlər?) [1, s.128]

Qayıdış əvəzliyi (vasitəli tamamlıq)

- تمام کتابهایی که خریده بودم با خود به مدرسه بردم

(Aldığım bütün kitabları özümmlə məktəbə apardım)

- اگر خوب نگاه کنی هیچکس را عاجز تر از خود نمیبینی

(Əgər yaxşı baxsan, heç kimi özündən daha aciz görməzsən) (130)

Şəxs əvəzliyi (vasitəli tamamlıq)

- به من گفتند که این مرد در جوانی کوزه گر بود

(Mənə bu cavanın gənclikdə kuzəçi olduğunu dedilər)

- شما نباید از ایشان چیز های زیادی بخواهید

(Siz ondan (onlardan) daha çox şeylər istəməlisiniz) (131)

Qeyri-müəyyən əvəzlilər (vasitəli tamamlıqlar)

- زن به او نگاه کرد و چیزی نگفت

(Qadın ona baxdı və heç nə demədi)

- این دردها را نمی توان به کسی اظهار کرد

(Bu dərdləri heç kəsə izah etmək olmaz) [1, s.133]

Nəticə. Fars dilinə aid olan tədqiqat əsərləri göstərir ki, Azərbaycan dilində olduğu kimi fars dilində də cümlənin əsas və ikinci dərəcəli üzvləri adı altında qrammatik kateqoriyalar mövcuddur. Bu kateqoriyalar arasında cümlədəki

məzmunun genişləndirilməsində tamamlığın xüsusi mövqeyi var. Fars dilində tamamlığın vasitəsi və vasitəsiz olmaq üzrə iki növü müşayiət olunur və onların funksionallığı Azərbaycan dilindəki qrammatik vəziyyətlə eyniyyət təşkil edir. Fərqli məqam isə Azərbaycan dilində vasitəsiz tamamlıq təsirlik hal tələb etdiyi kimi, fars dilində bu halı idarə edən son qoşmanın istifadə olunmasıdır.

İstifadə edilmiş dəbiyyat

1. Yıldırım.N. Farsca dil bilgisi. İstanbul: Kabaıcı, 2017, 440 s.
2. Neyyərzaman.H. Fars dili. Bakı: Yazıçı, 1986, 287 s.
3. Mahmudov. H. Fars dilində sadə cümlə sintaksisi. Bakı, 1985
4. فرشپوردخ. جمله و تحول آن در زبان فارسی. تهران: ققوس. ۱۳۷۵. ص ۳۵۰.

Key words: parts of a sentence, objects, complementary supplement, indirect complement, accusative

Ключевые слова: части предложения, дополнения, дополнительные объекты, косвенные объекты, винительный падеж

Complementary and indirect supplement in Persian

Summary

In Persian language, the words and compounds that make up the sentence are presented under the names of sentence components. The components of the sentence are divided into main elements of the sentence and secondary elements of the sentence. In sentences, some components can be dissolved by removing them from the sentence, they cannot be abbreviated, but some others can be removed and the sentence can be made without them. These are called second degree components. One of them is called a supplement. In Persian, the supplement is divided into direct and indirect types. Meanwhile, it has been found that in Persian language, like in Azerbaijani language, it is completed in mediate and direct form. Their status and function remain the same as the grammatical form and function of the Azerbaijani language. The distinctive point is that in Persian language, when the complement is used with an intermediary "ra" is used because the impact category is observed.

Дополнительные и косвенные дополнения в персидском языке

Резюме

В персидском языке слова и сложные слова, из которых состоит предложение, представлены под названиями компонентов предложения. Составные части предложения делятся на главные элементы предложения и второстепенные элементы предложения. В предложениях одни компоненты могут образовываться путем их удаления, их нельзя сокращать, а некоторые другие можно удалять и без них можно составлять предложения. Они называются компонентами второй степени. Один из них называется дополнением. В персидском языке дополнение делится на прямое и косвенное. Между тем установлено, что в персидском языке, как и в азербайджанском, оно завершается в опосредованной и прямой форме. Их статус и функция остаются такими же, как грамматическая форма и функция азербайджанского языка. Отличительной чертой является то, что в персидском языке, когда дополнение используется с посредником, используется «ра», потому что соблюдается категория воздействия.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova